

JAKUB MACHEK, *Počátky populární kultury v českých zemích: tištěná média a velkoměstská kultura kolem roku 1900,*

Příbram 2017, Pistorius & Olšanská, 284 s.,
ISBN 978-80-7579-001-9.

Moderní populární kultura patřila historicky spíše k okrajovým oblastem zavedených uměnovědných oborů i historiografie, byť se v posledních desetiletích zájem o tuto oblast rychle rozšiřoval i do míst, zasvěcených dosud převážně elitní kulturní produkci, příkladně na poli literárních,¹ v menší míře také hudebních a divadelních věd. Ustavení populární kultury jako legitimního výzkumného pole přitom logicky nejsnáze probíhalo v nově vznikajících oborech, které nebyly příliš zatíženy starší tradicí, typicky v případě mediálních studií. Naopak v historiografii po dlouhou dobu přetrvávala dominance politických dějin, resp. zájem o neelitní či (různým způsobem konceptualizovanou) „lidovou“ kulturu, převážně předmoderní doby. Knižní produkce posledních několika let ale napovídá, že studium populární kultury v českém prostředí přesto pomalu začíná zapouštět kořeny.² Zvláště rok 2017 přinesl dosud bezprecedentní počet původních i překladových titulů, věnovaných moderní populární kultuře.³

Kniha Jakuba Machka představuje v tomto kontextu ambiciózní pokus uceleně zmapovat počátky populární kultury a především populárních médií v českých zemích na přelomu 19. a 20. století, tedy v gründeruském období masové konzumní kultury ve střední a východní Evropě. Machek vede dialog především

- 1 PAVEL JANÁČEK, JAREŠ MICHAL, *Svět rodokapsu: komentovaný soupis sešitových románových edic 30. a 40. let 20. století*, Praha 2002; PAVEL JANÁČEK, *Literární brak: operace vylovení, operace nabrání, 1938–1951*, Brno 2004.
- 2 Kritický výzkum populární kultury v posledních letech rozvíjejí především badatelé a badatelky z mladší generace. Část z nich sdružuje od roku 2009 Centrum pro studium populární kultury (CSPK). Kolektiv se v roce 2013 prezentoval sborníkem *Populární kultura v českém prostoru*, (edd.) DANIEL ONDŘEJ, TOMÁŠ KAVKA, JAKUB MACHEK, Praha 2013.
- 3 Z překladových knih je třeba zmínit především JOHN FISKE, *Jak rozumět populární kultuře*, Praha 2017. Z domácích reflexí PETR A. BÍLEK, JOSEF ŠEBEK (edd.), *Česká populární kultura: transfery, transponování a další tranzitní procesy*, Praha 2017. Konečně v tomto roce vyšly mimo recenzovaného titulu také tři další monografie věnované různým popkulturním jevům: PETR JANEČEK, *Mýtus o pérákovci: městská legenda mezi folklorem a populární kulturou*, Praha 2017; HANA TILLMANOVÁ, *Teatro italiano v Praze 1875–1880*, Praha 2017; ONDŘEJ DANIEL, *Násilím proti „novému biedermeieru“. Subkultury a většinová společnost pozdního státního socialismu a postsocialismu*, Příbram 2017.

s literaturou, věnovanou dějinám tisku a urbánním dějinám, s důrazem na geograficky a kulturně blízké metropole, jako byly Vídeň a Berlín či s Prahou co do velikosti srovnatelný Krakov. Zajímá se přitom nejen o vývoj a fungování masového trhu s tiskovinami, ale nabízí také dílčí analýzy jejich obsahu, umožňující nahlédnout do světa jeho čtenářů a celé společnosti, procházející na přelomu 19. a 20. století zásadními proměnami, souvisejícími s nástupem modernity.

Výklad se přitom opírá především o výzkum médií, resp. čtení a čtenářství v tradici anglosaských kulturních studií. Snaží se tedy mimo jiné zodpovědět otázku, jak dobová tištěná média reflektovala a zároveň utvářela proměňující se každodenní zkušenost, hodnotové rámce a pozice nepriviligovaných vrstev tehdejší městské společnosti (s. 9). Teoretická východiska inspirovaná Birminghamskou školou (Stuart Hall, John Fiske, Thwaites-Davis-Mules) jsou zde přitom spíše deklaratorně, a jak se domnívám také zbytečně propojena s tradicí dějin mentalit.⁴ V samotném výkladu však mentality nehrají příliš důležitou úlohu (o tom svědčí i to, že je autor na rozdíl od jiných konceptů nezařadil do rejstříku knihy). Odkaz k mentalitám se tak objevuje v zásadě pouze v 6. kapitole *Nedosta- tečná metropole*, ve které upozorňuje na přetrvávání „tradiční mentality“ (s. 180) mezi tehdejšími čtenáři populárních tiskovin, jejichž valná část byla tvořena imigranty z převážně venkovského prostředí, odkud si tuto tradiční mentalitu údajně přinášeli. Pražský populární tisk, který se zaměřoval právě na tyto skupiny městského publika, proto nabýval charakteristické podoby, resp. komunikoval se svými čtenáři a čtenářkami odlišným způsobem než obdobné tituly v dynamičtěji rostoucích metropolích, jako byly Berlín nebo Vídeň. Machek tuto specifčnost přesvědčivě dokládá na obsahu i stylu konkrétních mediálních titulů. Otázkou však zůstává, zda k tomuto výkladu nutně potřebuje koncept mentality, či zda by bylo vhodnější mluvit například o přetrvávání určitých hodnotových rámců, způsobů komunikace a identifikací, čímž by se vyhnul problémům spojeným s konceptualizací mentalit.

Knihy je členěna do dvou částí, z nichž první je věnována vývoji populární kultury a trhu s tiskovinami zhruba od třetí čtvrtiny 19. století do vypuknutí první světové války. Druhá část knihy ve třech samostatných kapitolách nabízí podrobnější analýzy obsahu vybraných novinových a časopiseckých titulů v českém jazyce. Domácí německojazyčnou produkci, s výjimkou starších titulů, jako

4 Ke starším kritikám dějin mentalit srov. především esej PETRA BURKEA, *Silné a slabé stránky dějin mentalit*, in: Týž, *Variety kulturních dějin*, Brno 2006. V českém kontextu především seminář: *Dějiny mentalit a jejich recepce v českém prostředí (2002)*, in: Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002–2003, (ed.) Antonín Kostlán, Praha 2003, s. 215–336.

byl *Illustriertes Prager Extrablatt*, Machek neanalyzuje. Důvodem je zřejmě odlišné zacílení německojazyčných titulů, oslovujících převážně sociálně odlišně situované publikum. Přesto absence domácí německojazyčné produkce poněkud ubírá autorově ambici zevrubně charakterizovat populární kulturu v českých zemích, nemluvě o absenci dalších velkých měst českých zemí, jako byla dynamicky se rozvíjející Ostrava a především Liberec a Brno.

První část knihy pojednává nejprve obecné souvislosti vzniku moderní populární kultury v českých zemích, především v kontextu urbanizace a rozvoje industriálního kapitalismu. Machek stručně charakterizuje různé popkulturní fenomény přelomu 19. a 20. století, populární literaturu, zábavní parky, výstavy, hudební produkce a kino, posléze se zabývá populárním periodickým tiskem, kterému je věnován zbytek knihy.

Kapitoly 2 a 3 popisují vznik prvních populárních periodik v českém jazyce a spolu s kapitolami 4 a 5 přehledně mapují pražskou mediální scénu a její proměny na přelomu 19. a 20. století, mimo jiné v souvislosti se zaváděním nových tiskařských technologií a s proměnami cenzury a regulace trhu s tiskovinami. Největší pozornost je přitom věnována prvnímu úspěšně etablovanému populárnímu deníku, *Pražskému illustrovanému kurýru*, který vycházel v letech 1887(1895)–1918. Kapitoly 4 a 5 přitom poměrně podrobně a přehledně charakterizují také další tituly časopiseckého trhu přelomu století, včetně rodinných a zábavně-poučných časopisů, sportovních periodik a pikantních velkoměstských titulů, jimž je více pozornosti věnováno i ve druhé části knihy.

Nejpodnětnější pasáže v úvodních kapitolách jednoznačně představuje analýza stylu a komunikačních strategií *Pražského illustrovaného kurýra*, které byly jednak určovány politicky spíše konzervativní (staročeskou) orientací listu a spolu s tím hodnotovými rámci, resp. habitem svých intendovaných čtenářů, hledajících orientaci v rychle se proměňující sociální realitě přelomu 19. a 20. století. Machek zde přesvědčivě analyzuje konkrétní rétorické postupy, jejichž prostřednictvím byly senzační zprávy o vraždách a neštěstích kódovány jako narace o narušení a opětovném nastolení dobového normativního řádu, přičemž si při jejich čtení jednotlivci osvojovali určité afektivní návyky a identifikace, přetvářející je teprve v příslušníky moderní urbánní společnosti (s. 88–98). Důležitou úlohu hrály v tomto ohledu především ilustrace a obecněji vizualita jako jeden z distinktivních rysů a primárních komunikačních prostředků moderní populární kultury. Machek si všímá praxe produkce a cirkulace obrazů v podmínkách tehdejších technologických možností a proměn mediálního trhu a zároveň analyzuje i jednotlivé obrazové reprezentace. Příslušná kapitola (s. 88–110) tak výrazně vyniká nad zbytek knihy, kde jsou reprodukce z dobových časopisů použity převážně pouze jako ilustrace.

Uspořádání knihy přispívá k přehlednému shrnutí vývoje moderní populární kultury v Praze a poskytuje podrobný přehled jednotlivých titulů, který může skvěle posloužit jako průvodce pro badatele a badatelky, zkoumající různé aspekty dobové urbánní kultury. Rozdělení kapitol má ale také svá úskalí. Výklad je místy repetitivní, což padá na vrub bohužel celkově spíše nedbalé redakční práci. Zásadnější problém však představuje implicitní hierarchie výzkumných otázek, která se projevuje právě v členění jednotlivých kapitol, kdy jsou oddíly věnované populární kultuře o ženách a pro ženy i související výzkumné otázky zařazeny až na samotný konec knihy. Autor tak mimoděk replikuje zavedenou praxi některých analyzovaných časopisů, nabízejících specializovanou „ženskou rubriku“ jako určitý doplněk ke „standardní“ žurnalistice. Tento nedostatek ještě zvýrazňují jinak velmi důležité poznatky o rostoucím významu žen v moderní populární kultuře, jednak jako konzumentek, na něž mířila dobová reklama, a též důležitých objektů senzačního stylu *Pražského illustrovaného* kurýra a dalších titulů. Re/produkce genderu v souvislosti se vznikem moderní populární kultury by si jistě zasloužila tematizovat již v úvodu knihy, nikoli až v jejím závěru.⁵

V samotných kapitolách věnovaných populární kultuře o ženách a pro ženy, resp. o emancipačních hnutích je dále zřejmá určitá disproporce v traktování femininity a maskulinity, kdy je různým reprezentacím ženství věnováno více pozornosti než reprezentacím mužství. Odkazy k dobově prožívané „križi mužství“ (s. 239) by si dále zasloužily více rozpracování, především v souvislosti s probíhající diskusí o povaze tohoto fenoménu v českých zemích.⁶ Časopisy tzv. mládeneckého hnutí (s. 238–241) přitom v tomto ohledu představují zajímavý, doposud však neprozkoumaný materiál.

Kapitola *Nedostatečná metropole – Pražané mezi nacionální a velkoměstskou identitou* spojuje již zmiňovanou diskusí o „tradiční“ mentalitě neprivilegovaných vrstev s kontextem přelomu 19. a 20. století, především s vlnou populárního nacionalismu, který podle autora vtiskl zdejší populární kultuře specifický charakter, vyznačující se určitou uzavřeností a sebestředností (s. 177–178). Na rozdíl od obyvatel jiných měst, jako byla Vídeň, Berlín či Krakov, se údajně

5 Stranou zde přitom ponechávám ožehavou otázku vzájemného vztahu genderu a mentalit, kterou se Machek nezabývá.

6 Srov. klasickou studii: PETER TOSH, *What Should Historians do with masculinity? Reflections on Nineteenth-century Britain*, *History Workshop Journal* 38/1994, s. 179–202. V českém prostředí MARCIN ŁUKASZ FILIPOWICZ, ALENA ZACHOVÁ, *Rod v memoárech: případ Hradec Králové*, Červený Kostelec 2009; JAN MAREŠ, *Český skauting jako důsledek krize maskulinity?*, in: *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti: koncepty, metody, perspektivy*, (ed.) Radmila Slabáková, Praha 2012, s. 194–207.

Pražané neidentifikovali jako příslušníci kosmopolitní velkoměstské kultury, ale především jako Češi (či Němci). Větší rozpracování by si ale zasloužila otázka po tom, jak byl tento imaginární národní kolektiv vnímán a utvářen v kontextu probíhající globalizace.⁷ Ohromující množství textů a především fotografických vyobrazení nejrůznějších končin světa, které se pravidelně objevovaly na stránkách populárních periodik, patrně svědčí o tom, že národní identifikace poměrně úzce souvisela také s identifikací s „moderním“ světem a „Západní“ (koloniální) civilizací. Mimo projevů meziměstské kultury by tak bylo na příkladu populární kultury počátku 20. století možné sledovat i utváření specifických lokálních představ o globálních procesech a imaginární pozici Čechů ve světě.

Knih Jakuba Machka přináší ucelený výklad počátků moderní populární kultury v Praze, potažmo i v českých zemích přelomu 19. a 20. století. Vyniká především podrobnou obeznámeností s fungováním a proměnami trhu s tiskovinami. Mimo to ale přináší i zajímavé analytické sondy do světa čtenářů a čtenářek českojazyčných populárních tiskovin. Kniha se v budoucnu jistě stane nepostradatelnou pomůckou pro celou řadu badatelů a badatelek se zájmem o nejrůznější popkulturní jevy a obecněji o sociální a kulturní dějiny českých zemí v období vrcholné modernity.

Filip Herza

7 Na příkladu imperiálního Německa se o to v poslední době úspěšně pokusil například SEBASTIAN CONRAD, *Globalisation and the nation in imperial Germany*, New York 2010.